

Arbetslöshetsrisk och inställning till arbetslöshetskassans regler

Syftet med artikeln är att analysera huruvida människor i allmänhet anser att de olika krav som kan ställas på en arbetslös person som uppstår ersättning från en arbetslöshetskassa är alltför stränga. Det generella kravet att stå till arbetsmarknadens förfogande rör aspekter som tidsmässig och rumslig tillgänglighet samt funktionell och ekonomisk flexibilitet. I analyserna tas hänsyn till arbetslösheterfarenhet, till arbetslöshetsrisker relaterade till social klass, kön och ålder samt till befärad framtida arbetslöshetsrisk. Analyserna baseras på ett empiriskt material omfattande omkring 1 800 slumpmässigt utvalda individer.

Inledning – arbetslöshetsförsäkringen

Den företeelse som står i fokus i denna artikel är arbetslöshetsförsäkringen och individers inställning till vissa principiella regler som gäller för den.¹ Arbetslöshetsförsäkringen i Sverige är organiserad av arbetslöshetskassorna, vilka i sin tur är knutna till de fackliga organisationerna. Medlemskap i en fackförening medför att man automatiskt är ansluten till en arbetslöshetskassa, men man kan också vara med i en arbetslöshetskassa utan att vara fackligt ansluten. Oavsett vad man väljer, avlägger individen

regelbundet en särskild avgift till arbetslöshetskassan. Dessa avgifter sammantagna utgör en mindre del av de ekonomiska medel som kassorna disponerar, den största delen av medlen som fördelas som ersättning vid arbetslöshet finansieras via statsbudgeten.

Rätten att vid arbetslöshet uppbara ersättning från någon arbetslöshetskassa är förbunden med vissa villkor och regler. De två grundläggande villkoren är dels att man varit medlem i en a-kassa i minst tolv månader – medlemsvillkoret, dels att man ska ha arbetat ett visst antal dagar/timmar inom en ramtid av tolv månader – arbetsvillkoret (Korpi 1995). Förutom medlemsvillkor och arbetsvillkor finns andra principiella regler som

Tiiu Soidre är universitetslektor vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

1. Studien har genomförts med stöd för Rådet för arbetslivsforskning.

är relaterade till rättigheterna att erhålla ersättning. Dessa regler uttrycker vilka krav som kan ställas på den som uppbär ersättning från en arbetslöshetskassa, dvs vad det innebär "att stå till arbetsmarknadens förfogande". Det är människors allmänna inställning till dessa regler som ska behandlas här. Den huvudfråga som ska analyseras är hur arbetslöshetsrisker och arbetslöshetserfarenhet påverkar hur man ställer sig till de olika principiella reglerna.

Risk för arbetslöshet och annan arbetsmarknadsmarginalisering

Riskbegreppet har fått en vidgad användning och har knutits till olika företeelser och empiriska fält (Beck 1992). Här kommer begreppet att användas i förhållande till arbetsmarknaden och särskilt till arbetslöshet. Allmänt är riskbegreppet förknippat med förändring och då i en oönskad eller negativ riktning. Risk sätts i samband med något som uppfattas som negativt. Risken att hamna utanför arbetskraften, risken att bli arbetslös, risken att arbetsmarginaliseras och liknande uttryck är sådana användningar. Dels uttrycker dessa termer något icke önskvärt eller något som är ofrivilligt, dels uttrycker de en process eller resultatet av en process. Enligt Møller (1996) är deltagande på arbetsmarknaden en social norm i vår typ av samhälle. Om inte särskilda skäl att stå utanför föreligger, blir utestängning från arbetsmarknaden – tillfällig eller mer permanent – en avvikelse. För de allra flesta är den icke önskvärd.

Esping-Andersen (1999) relaterar sociala risker till välfärdstater och välfärdsstatliga åtaganden ("Social policy means public management of social risks", s 36), och han menar att samhällets tilltagande komplexitet innebär att allt fler sociala risker har sitt

ursprung i förhållanden som ligger utanför individens kontroll. Det är i förhållande till detta som politisk mobilisering för att "de-individualize and de-familialize the burden of risks" ska förstås (s 37). Framväxten av arbetslöshetsförsäkringen kan ses i det perspektivet. Att vara beroende av marknaden för sin försörjning är förknippat med en sådan generaliserad, överindividuell risk.

Because market economies are dynamic, workers may find themselves technologically redundant; because they are competitive, the less endowed may find themselves marginalized. Mass unemployment is a phenomenon unique to wage-earner societies (s 37).

Jag ska här använda riskbegreppet i förhållande till arbetslöshet och annan arbetsmarknadsmarginalisering i två betydelser: strukturellt bestämd risk och upplevelse av framtida risk. Den *strukturellt bestämda risken* har att göra med vilken strukturell position individen har och hur denna position är relaterad till möjligheter eller brist på möjligheter på arbetsmarknaden. Med *upplevelse av framtida risk* avses här individens bedömning av sannolikheten att själv bli arbetslös inom den närmaste tiden.

Det är fyra slag av strukturellt bestämda risker som ska beaktas. De är risker relaterade till social klassposition, kön, ålder och typ av arbetsmarknadsregion. Risken att bli arbetslös eller att i annat avseende marginaliseras på arbetsmarknaden är inte främst en individuell risk, även om individuella egenskaper kan ha och har betydelse, utan har sin grund i strukturella förhållanden. Vissa strukturellt bestämda kategorier har högre risker än andra att i ett eller annat avseende marginaliseras på arbetsmarknaden, antingen att helt stå utanför arbetskraften, att under kortare eller längre tid

vara arbetslös eller att allmänt ha osäkra anställningsvillkor (Layard m fl 1994, kap 6). I tider då kraven på arbetskraften förändras och många gånger skärps, både när det gäller att komma in i arbetslivet, att bli kvar där och att utvecklas och möjligen avancera där, blir vissa sociala kategorier mer utsatta än andra. Empiriskt har det också visats att yrken med låg kvalifikationsgrad tenderar att relativt sett minska i omfattning i Sverige (Szulkin & Thålin 1994, s 96). Den tekniska och ekonomiska förändringen bidrar starkt till omstruktureringen av arbetsmarknadens yrkes- och kvalifikationsstruktur härvidlag (Magnusson 2000). Ut-sattheten i den omvandlingsprocessen är klart klassrelaterad.

Kvinnor har traditionellt haft en svagare anknytning till arbetsmarknaden än män. Även om vi i dagens Sverige i princip har en tvåförsörjarfamilj, och kvinnors arbetskraftsdeltagande med internationella mått är mycket högt, så tycks kvinnors fortsatta faktiska och förväntade ansvar för hem och familj begränsa hennes tillgänglighet för arbetsmarknaden (Björnberg 1992; Hörnqvist 1997). Kvinnors och mäns könsbundna utbildnings- och yrkesval styr också in dem på olika delar av arbetsmarknaden med olika villkor och olika risker för arbetslöshet. Tillfälliga, osäkra och atypiska anställningar är vanligare bland kvinnor än bland män (Forsberg 1992; Persson 1997), och kvinnor har svårare än män att få ett fast jobb efter att ha haft tillfällig anställning (Håkansson 2001). Traditionellt har även kvinnoarbetslösheten varit högre än den för män, men under 1990-talet har mäns relativa arbetslöshetstal (i Sverige) varit något större än kvinnornas. Ofrivilligt deltidsarbete finns dock fortfarande främst hos kvinnor (Furåker kommande). Könstillhörighet utgör sålunda en andra viktig

strukturell faktor när det gäller möjligheter och begränsningar i förhållande till arbetsmarknaden.

Inträdet på arbetsmarknaden sker allt senare åldersmässigt. Förändrade krav på arbetskraften och en generellt sett förlängd utbildningstid är bidragande orsaker. Unga människor har haft betydande problem att komma in på arbetsmarknaden och ungdomsarbetslösheten har under 1990-talet varit omfattande (Soidre 1999). Men den äldre delen av arbetskraften är också i riskzonen att arbetsmarknadsmarginaliseras. Den faktiska pensionsåldern har för många yrkeskategorier under lång tid legat under den officiella. Under nittiotalet tycks det dessutom ha skett en ökad marginalisering av den äldre arbetskraften både i betydelsen att allt fler inte längre ingår i arbetskraften eller att relativt sett fler är arbetslösa (Soidre 2000; Wadensjö & Sjöberg 2000). Ålder är således den tredje strukturellrelaterade faktorn.

Lokala arbetsmarknader varierar när det gäller möjligheter för dem som bor där att få arbete och under vilka villkor det kan ske. Regioner med ett omfattande och varierat arbetsliv erbjuder invånarna relativt bättre möjligheter såväl till val av arbete, till möjligheter att byta arbete som till goda arbetsvillkor än regioner som domineras av några få verksamheter och/eller där det över huvud taget är brist på arbetsplatser. Region utgör således den fjärde strukturellrelaterade faktorn. Denna faktor kommer inte närmare att diskuteras i texten men kontrolleras för i de multivariata analyserna.

Förutom strukturellt bestämda risker och subjektivt upplevd risk för framtida arbetslöshet kommer även arbetslöshets-erfarenhet att beaktas i analyserna av hur man ser på a-kassans regler. En individs erfarenhet av arbetslöshet, antingen det är egen eller någon anhörigs eller annan när-

stående, medvetandegör individen om att risken för arbetslöshet inte bara är hypotetisk utan att den faktiskt inträffar samt om arbetslöshetens villkor och realiteter.

Att stå till arbetsmarknadens förfogande – tillgänglighet och flexibilitet

Respondenterna har ombetts att ta ställning till de krav som de olika reglerna för upp-bärandet av arbetslöshetsersättning uttrycker. Det vi önskat få svar på är om man, för varje regel, anser att kravet är rimligt, för strängt eller för mildt. De olika kraven presenteras nedan. Den första regeln lyder enligt formuleringen i intervjuformuläret:

Den som får ersättning från arbetslöshetskassa måste vara beredd att ta ett erbjudet, lämpligt arbete eller acceptera föreslagen AMS-åtgärd.

Den regeln kan ses som en allmän indikator på hur man allmänt ställer sig till kravet på att stå till arbetsmarknadens förfogande, och att det som anses vara ett lämpligt arbete eller åtgärd avgörs auktoritativt av arbetsförmedlingens handläggare. Det sista har inte explicit formulerats, men när frågan ställs utan att några övriga villkor ingår, kan man anta att respondenten utgår ifrån att vad som utgör ett lämpligt arbete eller åtgärd inte ensidigt kan bestämmas av den arbetslöse själv, möjligen kan det i någon mån vara förhandlingsbart.

Den andra regeln lyder:

Den som får ersättning från arbetslöshetskassa, och inte har minderåriga barn, måste i princip vara beredd att ta ett arbete även om det innebär att man måste pendla och vara borta från hemmet i upp till 12 timmar per dag.

Den regeln rör huvudsakligen tidsmässig tillgänglighet eller som man också kan kalla det: tidsflexibilitet. Den regeln berör också individens knutenhet till hemmet eller vilka krav hemförhållandena ställer på individens tillgänglighet där, och därmed begränsar hennes tillgänglighet för marknadsarbete.

Den tredje regeln lyder:

Den som får ersättning från arbetslöshetskassa måste i princip vara beredd att ta ett arbete även om det innebär byte av bostadsort.

Den regeln rör också en tillgänglighetsaspekt, men här handlar det främst om rumslig flexibilitet. Det är inte bara utifrån den lokala arbetsmarknaden som kraven kan ställas på individen, utan man ska i princip vara mobil, dvs vara tillgänglig för en geografiskt mycket vidare arbetsmarknad än enbart en lokal sådan. Explicit innebär regeln att individen ska vara beredd att flytta till annan ort, implicit innebär den att den förändringen påverkar även övriga eventuella hushållsmedlemmar.

Den fjärde regeln är:

Den som får ersättning från arbetslöshetskassa måste i princip vara beredd att ta ett rimligt arbete även om det innebär byte av yrke eller bransch.

Det här kravet rör funktionell flexibilitet. Individen ska inte bara vara tillgänglig för ett visst yrke eller bransch utan vara beredd att även i det avseendet vara förändringsbenägen.

Slutligen den femte regeln:

Den som får ersättning från arbetslöshetskassa måste i princip vara beredd att ta ett erbjudet, lämpligt arbete även om det innebär att lönen är tio procent lägre än ersättningen från arbetslöshetskassa.

Den regeln uttrycker krav på ekonomisk flexibilitet, att den arbetslöse skall vara beredd att sänka sin inkomst, t o m under den nivå som arbetslöshetsersättningen erbjuder.

Teoretiska utgångspunkter och hypoteser

Ett övergripande antagande är att det ligger i människors intresse att i möjligaste mån själva bestämma över vad som för dem är ett lämpligt arbete och under vilka villkor det ska tas. Även om det föreligger ett strukturellt tvång att stå till arbetsmarknadens förfogande, önskar man sannolikt uppnå en hög grad av självbestämmande och reducera de förhållanden som minskar det. De frågor som här används som indikatorer på olika typer av tillgänglighet gäller inte explicit om respondenten själv är beredd att ställa upp på regelsystemet. Frågorna syftar på en allmän individ som får ersättning från arbetslöshetskassa utan att några övriga specifikationer har gjorts i form av ålder, familjesituation, yrke eller liknande. Troligen anser många att de krav som kan ställas är avhängiga av sådan faktorer. På ett teoretiskt plan kan man utgå från att individens ställningstaganden påverkas av den situation man själv har både strukturellt och erfarenhetsmässigt, vilka erfarenheter ens anhöriga och vänner har samt hur man bedömer sin egen framtida situation på arbetsmarknaden.

Som teoretisk utgångspunkt för olika hypoteser används Lysgaards (1976) tre begrepp: *närhet*, *likhet* och *problemsituation*. Den teori om "arbejderkollektivet" som Lysgaard utvecklat på grupp- och kollektivnivå kan generaliseras till att också gälla klasser och till sammanhang utanför arbetslivet såsom familj och lokalsamhälle. Människor som är nära varandra, lika varandra

och/eller upplever samma problemsituation tenderar att utveckla samma slags känslor, synsätt och attityder. De processer via vilka detta sker är *interaktion*, *identifikation* och *problemtolkning* (Lysgaard 1976, s 174–184).

Förutsättningen för utbyte av åsikter och erfarenheter, om t ex arbetslöshet och villkor förbundna därmed, är att individerna ingår i sådana sammanhang att interaktion dem emellan är möjlig. Betingelsen för interaktion är sålunda god för människor som någorlunda regelbundet träffas. Den bör vara god särskilt när det gäller familjemedlemmar men även för vänner, grannar och arbetskamrater. Den interaktionen ger möjligheter till identifikation och en förståelse för den andres situation. Anhörigs arbetslösheterfarenhet och sådan hos vänner, grannar eller arbetskamrater inverkar därför sannolikt på vilken inställning man har till de olika kraven. Sannolikt höjer det benägenheten att anse att kraven generellt är för stränga.

En betingelse för identifikation är upplevelse av likhet. Likhet utgör även grund för solidaritet, åtminstone för en partiell sådan, en solidaritet "som ett förenande band mellan likar" (Liedman 1999, s 85–89, citat 86). Möjligheten till identifikation – och solidaritet – finns också i förhållande till grupper eller kategorier som man inte direkt har kontakt med ansikte mot ansikte, men som man upplever likhet med på ett mer allmän plan och därför att man lever under i stort sett samma villkor. Det gäller grupper och kategorier vars situation man kan leva sig in i, med vilka man har en likartad problemtolkning i samma problemsituation enligt Lysgaards termer, eller för att man kan "se sig själv i andra" för att anknyta till Liedmans bok om solidaritet. Social klass utgör en grund för likartad problemtolkning. Individer som själva kan

se sig som arbetslösa – även om de varken har erfarenhet av det eller bedömer sig ha egen arbetslöshetsrisk framöver – finns i större utsträckning bland dem i klasspositioner på lägre nivå samt bland dem som är utanför arbetskraften. En hypotes i anslutning till detta är således att kategorier på lägre klassposition relativt en högre har en förhöjd benägenhet att anse att kraven som är förbundna med ersättning från arbetslöshetskassa är för stränga.

Även när det gäller kön kan ett liknande resonemang föras, dvs tillhör man en könskategori med strukturell arbetslöshetsrisk tenderar man att se situationen likartat. Det kan visserligen vara svårt att idag avgöra vilken kategori som härvidlag har störst strukturell risk, det sammanhänger med bransch och/eller yrke vilka dock i stor utsträckning är uppdelade efter kön (Gonäs & Lehto 1999). En annan faktor är att kvinnor i större utsträckning än män utvecklat sin ansvarsrationalet, vilket innebär att de i sina bedömningar tar vidare hänsyn än till den egna situationen och de individuella intressena (Sørensen 1982; Ve 1999; se även Gilligan 1982). Den rationalitetsformen grundas i att kvinnor socialiseras till att ta huvudansvar för hem och familj, för oavlönat omsorgs- och hushållsarbete och kvinnor har också huvudsakligen detta ansvar och arbete i praktiken (Björnberg 1992; Hörnqvist 1997). Således kan det förväntas att kvinnor i större utsträckning än män anser att de krav som dels inkräktar på tillgänglighetskraven hemmavid, dels inverkar på andra i hushållet i negativ riktning är för stränga. Hypotesen att kvinnor är relativt mer benägna att anse att kraven är för stränga gäller särskilt kraven på tids- och rumsmässig tillgänglighet.

Att en grupp har likartade erfarenheter och därför utvecklar gemensamma värde-

ringar kan också tillämpas när det gäller åldersgrupper. Ingelhart (1977) menar i sitt inflytelserika arbete om värderingsförändringar att man präglas av de erfarenheter och värderingar som man anammar under ungdomsåren, men att dessa erfarenheter sker under olika villkor för olika generationer, vilket ger skilda värderingsmönster över generationerna. I den meningen kan olika åldersgrupper ha olika inställning även i dessa frågor. Det är emellertid främst olika åldersgruppers situation på arbetsmarknaden, vilket berörs i tidigare avsnitt, som är utgångspunkten för resonemangen när det gäller ålder och skillnader mellan åldersgrupper. Yngre är inte lika etablerade på arbetsmarknaden som de som är närmare medelåldern och delar av den äldre arbetskraften har redan lämnat den. Yngre har inte heller samma försörjningsansvar som de som har kommit in i familjebildande åldrar har. Den hypotes som kan ställas är att yngre generellt är mindre benägna än medelålders att anse att kraven är för stränga. Unga personers erfarenhet av arbetslöshet – antingen egen eller kamraters – är däremot mycket vanlig. En alternativ hypotes till ovanstående skulle därför vara att yngre är mer benägna att anse att kraven på flexibilitet är för stränga.

Material, variabler och analysmetod

Analyserna bygger på ett empiriskt material som har samlats in inom ramen för två undersökningar om individens inställning till olika arbetsmarknadsfrågor. I denna undersökning har en rad frågor rörande arbetslöshetsförsäkringen av såväl kunskapskaraktär som värderande slag ställts som tilläggsfrågor till arbetskraftsundersökningen i maj 2000. Respondenterna utgör ett

slumpmässigt urval av AKU-urvalet och har genomförts som telefonintervjuer av SCB. Antalet individer som besvarat frågorna är omkring 1 800, vilket utgör en svarsandel på 67 procent.²

De faktorer som avser förklara variationen i inställningen till de olika reglerna är nedanstående variabler med angivande av den referenskategori som används i de multivariata analyserna. I dessa kontrolleras dessutom för typ av arbetsmarknadsregion (H-region) samt familjesituation, dvs om man har hemmavarande barn eller inte samt om man är sammanboende eller ensamboende.

- a. Egen arbetslöshetserfarenhet med kategorierna arbetslös nu, arbetslös tidigare (under de senaste tio åren) respektive ingen arbetslöshetserfarenhet samt med ingen arbetslöshetserfarenhet som referenskategori.
- b. Familjemedlems arbetslöshetserfarenhet (under de senaste tio åren) med ingen sådan som referenskategori.
- c. Väns, grannes och/eller arbetskamrats arbetslöshetserfarenhet (under de senaste tio åren) med ingen sådan som referenskategori.
- d. Social klassposition med socioekonomisk indelning (SCB 1984) som empirisk indikator samt med högre tjänsteman som referenskategori. Individer utanför arbetskraften ingår som särskild kategori.
- e. Ålder, klassindeldad i tioårsintervall, med ålderskategorierna 45–54 år som referenskategori.
- f. Kön med man som referenskategori.

I de multivariata analyserna har genomgående den beroende variabeln dikotomiserats, där bedömningen att tycka att regeln är för sträng utgör den ena kategorin och att inte tycka det, dvs att anse regeln rimlig eller för mild, utgör den andra. Skälet till

detta är att det nästan genomgående är en mycket låg andel som anser att kraven är för milda, vilket framgår av *tabell 1*. Analysmetoden är logistisk regression, där koefficienterna i den form de presenteras i framställningen (som oddskvoter) kan tolkas som marginella effekter, relativt en referenskategori, på oddset att tycka att kravet är för strängt (Liao 1994).

Analys och resultat

Allmänt

Generellt sett är det få som anser att de olika krav som kan ställas på den som uppbär ersättning från en arbetslöshetskassa är för milda. Svaren fördelar sig huvudsakligen mellan kategorierna "för strängt" respektive "rimligt", vilket framgår i *tabell 1*.

När det gäller kravet att den som får ersättning från arbetslöshetskassa måste vara beredd att ta ett erbjudet, lämpligt arbete eller acceptera föreslagen AMS-åtgärd, anser merparten att det är ett rimligt krav att ställa. Även byte av yrke eller bransch anser en klar majoritet, fyra av fem, vara ett rimligt krav att ställa på en arbetslös person som uppbär ersättning från arbetslöshetskassan. Däremot anser tre av fyra att kravet på att behöva byta bostadsort är alltför strängt i det här sammanhanget, och något över hälften anser detsamma rörande kravet på bortavaro från hemmet på upp till tolv timmar om dagen. Knappt hälften slutligen anser att acceptera en lägre lön än den er-

2. Bortfallet skiljer sig inte åldersmässigt från urvalet i övrigt. Däremot är det omkring fem procentenheters större bortfall bland män än bland kvinnor. Visst internbortfall förekommer också. För de frågor som tas upp i denna artikel omfattar det som högst 120 individer.

Tabell 1. Relativa andelar som anser att kravet är för strängt, rimligt respektive för mildt.

	Att ta ett erbjudet arbete eller acceptera föreslagen AMS-åtgärd	Att ta ett arbete även man måste pendla och vara borta upp till 12 timmar/dag	Att ta ett arbete även om det innebär byte av bostadsort	Att ta ett arbete även om det innebär byte av yrke eller bransch	Att ta ett arbete även om det innebär att lönen är 10 procent lägre än ersättningen från a-kassa
Anser kravet är					
... för strängt	11	55	78	20	56
... rimligt	85	45	22	79	42
... för mildt	4	0	0	1	1
Antal	1 756	1 767	1 726	1 717	1 706
Internt bortfall	68	57	98	107	118

sättning man får från arbetslöshetskassan är en rimlig regel.

De multivariata analyserna visar att det finns en strukturellt baserad variation i inställningarna. Det framgår även att egen arbetslöshetserfarenhet och befarad arbetslöshetsrisk har betydelse för en del av bedömningarna. Dessa resultat presenteras i *tabell 2*. Generellt kan sägas att det inte är några större skillnader mellan olika typer av arbetsmarknadsregioner när det gäller inställning till de olika reglerna och det gäller alla regler, och den variabeln kommer inte att närmare kommenteras i texten som tidigare nämnts. H-region kvarstår dock fortfarande som en kontrollvariabel i de multivariata analyserna.

Att stå till arbetsmarknadens förfogande

När det gäller kravet att den som får ersättning från arbetslöshetskassa måste vara beredd att ta ett erbjudet, lämpligt arbete eller acceptera föreslagen AMS-åtgärd visar analysen att både lägre positioner klassmässigt och egen samt anhörigs arbetslöshetserfarenhet ökar benägenheten att tycka att det kravet är för strängt, vilket framgår av kolumn I, *tabell 2*. Klassmässigt

är det arbetarkategorierna, tjänstemän på mellannivån samt de som står utanför arbetskraften som har signifikant förhöjda effekter. Dessa är, jämfört med högre tjänstemän, två till tre gånger så höga. Men även bland dessa kategorier är det fortfarande en överväldigande majoritet som *inte* tycker att just det allmänna kravet på att stå till arbetsmarknadens förfogande är för strängt. Kvinnor och män tycker i stort sett lika i denna fråga, och inte heller har skillnader i ålder någon betydelse för vilken inställning man har.

Däremot har egen arbetslöshetserfarenhet, särskilt pågående men även tidigare sådan, jämfört med att ingen ha, tydligt förhöjda effekter på oddset att anse att det kravet är för strängt. De som är arbetslösa för närvarande har, jämfört med att inte ha någon arbetslöshetserfarenhet, nästan fyra gånger så högt odds för det ställningstagandet, medan det för dem med tidigare arbetslöshetserfarenhet är knappt två. Familjemedlems arbetslöshet har också förhöjd benägenhet på att anse att kravet är för strängt, medan ingen inverkan på ställningstagandet kan tillskrivas vän, grannes eller arbetskamrats arbetslöshetserfarenhet, och det gäller också om man tror att man kommer att bli arbets-

Tabell 2. Relativa effekter på oddset att anse att kravet är för strängt. Logistisk regression.

	Att ta ett erbjudet arbete eller föreslagen AMS-åtgärd	Att ta ett arbete även man måste pendla och vara borta upp till 12 timmar/dag	Att ta ett arbete även om det innebär byte av bostadsort	Att ta ett arbete även om det innebär byte av yrke eller bransch	Att ta ett arbete även om det innebär att lönen är 10 procent lägre än ersättningen från a-kassa
	I	II	III	IV	V
Konstant	0,34****	0,25****	0,40****	0,25****	0,79
<i>Egen arbetslöshetserfarenhet</i>					
Ingen (ref)	1	1	1	1	1
Pågående	3,99**	0,88	1,83	2,28	3,86****
Tidigare	1,79***	1,14	1,16	1,60***	1,55****
<i>Familjemedlems arbetslöshetserfarenhet</i>					
Ja	1,76***	1,17	1,09	1,15	1,09
Nej (ref)	1	1	1	1	1
<i>Väns, grannes och/eller arbetskamrats arbetslöshetserfarenhet</i>					
Ja	1,28	0,94	0,86	0,79*	0,93
Nej (ref)	1	1	1	1	1
<i>Bedömd risk för framtida arbetslöshet</i>					
Sannolik	1,11	1,69***	1,40	0,89	1,12
Icke sannolik (ref)	1	1	1	1	1
<i>Social klass (SEI)</i>					
Okvalificerad arbetare	3,04***	1,91***	4,44****	0,94	2,46***
Kvalificerad arbetare	2,72**	1,56**	5,13****	1,63*	2,17***
Lägre tjänsteman	1,71	1,64**	3,05****	0,71	1,36
Tjänsteman på mellannivå	2,77**	1,08	2,94****	1,34	1,50**
Högre tjänsteman (ref)	1	1	1	1	1
Företagare	1,31	1,04	1,44	0,65	0,88
Ingår ej i arbetskraften	3,46***	1,77**	2,93****	1,45	2,14***
<i>Kön</i>					
Man (ref)	1	1	1	1	1
Kvinna	1,04	1,59****	1,65****	1,12	0,98
<i>Ålder</i>					
16–24 år	0,89	1,44*	1,34 es	0,65*	0,50****
25–34 år	0,85	1,32*	1,67***	0,75	0,83
35–44 år	0,92	1,09	1,19 es	0,75	0,86
45–54 år (ref)	1	1	1	1	1
55–64 år	0,78	1,12	0,90 es	0,70*	1,25
Modell Chi2 (df)	72,981 (24)	103,991 (24)	141,463 (24)	48,717 (24)	96,404 (24)
Sig.	****	****	****	***	****
Antal observationer	1 754	1 765	1 724	1 715	1 704

Signifikansnivåer: * p<0,10; **p<0,05; ***p<0,01; ****p<0,001.

I analyserna kontrolleras för arbetsmarknadsregion och familjesituation.

lös i framtiden. Det är erfarenheten av arbetslöshet, särskilt den aktuella, som förutom lägre klassposition som har betydelse för att i större utsträckning anse att de som får ersättning från arbetslöshetskassa måste vara beredd att ta ett erbjudet, lämpligt arbete eller acceptera föreslagen AMS-åtgärd är ett alltför strängt krav att ställa.

Tidsmässig flexibilitet

När det gäller regeln att den som får ersättning från arbetslöshetskassa, och inte har minderåriga barn, i princip måste vara beredd att ta ett arbete även om det innebär att man måste pendla och vara borta från hemmet i upp till tolv timmar per dag, dvs att vara tidsmässigt tillgänglig, delar den fördelningen i ungefär två lika stor delar. De är något över hälften som anser att kravet är för strängt och knappt hälften som inte anser det, vilket framkommer i *tabell 1*.

De som själva har upplevt arbetslöshet eller har familjemedlem eller vän som varit arbetslösa är i stort sett lika i sina ställningstaganden om kravet på tidsmässig tillgänglighet, vilket framgår av kolumn II i *tabell 2*. Däremot har personer som förväntar sig bli arbetslösa en förhöjd benägenhet att tycka att kravet är för strängt.

De strukturella förhållandena påverkar också inställningen. Resultatet går i förväntad riktning när det gäller social klass och kön, men i motsatt den förväntade om ökad tolerans för det flexibilitetskravet bland de yngre. Alla klasskategorier utom tjänstemän på mellannivå och företagare har, jämfört med högre tjänstemän, klart förhöjd benägenhet att anse att kravet är för strängt. Även de som står utanför arbetskraften har en förhöjd benägenhet att anse att tidskravet är ett för strängt krav att ställa på en person som uppbär ersättning från en arbetslöshetskassa.

Kvinnor har – som förväntat – en förhöjd tendens att anse att det tidsmässiga kravet är alltför strängt. Jämfört med män är oddset för ställningstagandet att det är för strängt drygt en och en halv gånger högre. När det gäller ålder däremot är de två yngsta åldersgrupperna som anser att det tidsmässiga kravet är för starkt.

Rumslig flexibilitet

När det gäller regeln att den som får ersättning från arbetslöshetskassa i princip måste vara beredd att ta ett arbete även om det innebär byte av bostadsort, dvs att i princip vara rumsligt tillgänglig, är det nästan fyra av fem som anser att det kravet är för strängt (se *tabell 1*).

Egen arbetslösheterfarenhet, pågående och tidigare, har inte någon signifikant särskiljande effekt på ställningstagandet. Inte heller har de som haft anhörig eller annan närstående som varit arbetslös eller som själva förväntar sig bli det någon annorlunda inställning än andra när det gäller kravet rumslig tillgänglighet, vilket framgår av kolumn III, *tabell 2*.

Det är återigen främst klass och kön som ger utslag, och klasstillhörighet tycks ha mycket stor betydelse för det här ställningstagandet. Starkt stöd för att flyttningsskravet är för strängt fås för i stort sett alla socioekonomiska kategorier jämfört med referenskategorin högre tjänstemän. Högst är effekten för kvalificerade arbetare med drygt fem gånger så högt odds, och för okvalificerade arbetare med drygt fyra gånger så högt. Även i denna fråga har företagare i stort sett samma inställning som högre tjänstemän. Här har vi således funnit ett mycket starkt stöd för klasspositionens differentierande effekt på inställningen till kravet att behöva flytta. Alla övriga kategorier anställda samt de som befinner sig utanför

arbetskraften har en mer negativ inställning till det kravet jämfört med högre tjänstemän.

Kvinnor (jämfört med män) har en dryg sextio procentig förhöjd benägenhet att anse att flyttningskravet är för strängt. Vi har således fått stöd för att även kön förutom klass har betydelse för vilken inställning man har. Ålder har inte heller när det gäller denna fråga några påtagliga effekter med undantag för åldersgruppen 25–34 år, som i något större utsträckning än övriga tycker att kravet är för strängt. Vi har däremot, som förväntat, inte fått något stöd för att det skulle vara de yngsta som gav relativt störst bifall till mobilitetskravet.

Funktionell flexibilitet

När det gäller kravet att den som får ersättning från arbetslöshetskassa i princip måste vara beredd att ta ett rimligt arbete även om det innebär byte av yrke eller bransch, dvs vara funktionellt flexibel, anser överlag en av fem att det är rimligt.

Individer med tidigare arbetslöshetserfarenhet uppvisar en förhöjd benägenhet att anse att kravet är för starkt, jämfört med att inte ha någon sådan, som framgår av kolumn IV i *tabell 2*. Däremot uppvisar inte pågående arbetslöshet någon statistisk signifikans. Vare sig man har en anhörig som varit arbetslös eller om man själv tror sig kunna bli det i framtiden har någon betydelse för ställningstagandet. Om man har en vän eller arbetskamrat som varit arbetslös har däremot det. Man tycker då i mindre utsträckning att kravet på att vara funktionellt flexibel är för strängt. Det resultatet, även om det storleksmässigt är litet, går i motsatt riktning mot det förväntade. Befarad framtida arbetslöshet uppvisar ingen signifikant effekt.

Till skillnad från inställningarna till tidigare krav så har social klasstillhörighet inte

samma särskiljande effekt när det gäller detta flexibilitetskrav. Här är det endast kvalificerade arbetare som signifikant avviker från de högre tjänstemännen och de övriga kategorierna. Dessa anser i sextio procentig högre grad än högre tjänstemän att det kravet är för strängt. Bland de olika åldersgrupperna har de flesta lägre odds att anse att det kravet är för strängt jämfört med referenskategorierna men endast de yngsta och de äldsta uppvisar statistisk signifikans. Ställningstagandet i denna fråga är inte könsskiljande.

Ekonomisk flexibilitet

När det slutligen gäller det femte kravet att den som får ersättning från arbetslöshetskassa i princip måste vara beredd att ta ett erbjudet, lämpligt arbete även om det innebär att lönen är tio procent lägre än ersättningen från arbetslöshetskassa, är det i genomsnitt drygt hälften som anser att det kravet är för strängt (*tabell 1*).

Egen pågående arbetslöshetserfarenhet nästan fyrdubblar den marginella benägenheten att anse att kravet är för strängt, och tidigare arbetslöshetserfarenhet ger en förhöjd effekt med en och en halv gång, medan det för dem med den mer hypotetiska risken för arbetslöshet i framtiden inte gör någon skillnad. Måhända är det "plånbokserfarenheter" som här gör sig påminda. Varken familjemedlems, väns, grannes eller arbetskamrats arbetslöshetserfarenhet har någon självständig effekt på ställningstagandet. Dessa resultat framgår av kolumn V i *tabell 2*.

Även i denna fråga har klassposition påtagliga effekter. Jämfört med högre tjänstemän, har övriga kategorier utom företagare högre benägenhet att anse att kravet att vara ekonomiskt flexibel är för strängt. Det är tydligt att det är de klassmässigt relativt mer "utsatta" som har högst sannolikhet att anse att det är ett för strängt krav att behöva accep-

tera en lön som ligger under arbetslöshetsersättningen.

Inställningen är inte könskiljande. Den yngsta åldersgruppen anser i lägre utsträckning än andra att det är ett alltför strängt krav, vilket stöder det förväntade antagandet om större ekonomisk flexibilitet bland de yngre. Det kan troligen förklaras med att de ungas ekonomiska anspråk generellt är lägre, bl a på grund av skillnader i försörjningsansvar och andra ekonomiska åtaganden.

Sammanfattande analys

Nedan ska resultaten från analyserna sammanfattas och tolkas utifrån de teoretiska utgångspunkter som presenterades i avsnittet *Teoretiska utgångspunkter och hypoteser*. Först tas arbetslöshetserfarenhet samt bedömd framtida risk för arbetslöshet upp till diskussion. Därefter behandlas de olika strukturellt bestämda riskfaktorerna.

Erfarenhet av arbetslöshet gällde såväl egen som familjemedlems samt sådan erfarenhet för vän, granne och/eller arbetskamrat. På ett teoretiskt plan antogs att personer i direkt interaktionskontakt med varandra tenderar att identifiera sig med varandra och att tolka problemsituationen likartat. Betingelserna för detta var närhet, likhet och likartad problemsituation. När det gäller egen arbetslöshetserfarenhet, jämfört med att ingen ha, är det pågående arbetslöshet som har de tydligaste effekterna på inställningen att anse att några av de olika krav man kan ställa på en person som uppbär ersättning från en arbetslöshetskassa är för stränga. Det gäller särskilt för kraven att ta ett erbjudet arbete eller acceptera en föreslagen AMS-åtgärd, respektive att ta ett arbete även om det innebär lägre lön än arbetslöshetsersättningen. Här är det troligt att den faktiska situation som respondenterna befinner sig i

– att vara arbetslös – ger en omedelbar identifikation i att kravet gäller personer som är i samma situation som respondenten själv och därför även gäller henne eller honom. Likhet och gemensam problemsituation föreligger, även om de krav man ska ta ställning till gäller en allmän situation för en som uppbär ersättning från arbetslöshetskassa och inte är specificerad för övrigt.

Att ha tidigare erfarenhet av arbetslöshet uppvisar också effekter utom för kraven på att behöva pendla eller att flytta. Även här kan man uppleva att man har befunnit sig i samma situation själv, men det behöver inte gälla i alla avseenden, eller också kan de vara överspelade därför att de ligger alltför långt tillbaka i tiden, aspekter som diskuteras mer nedan. När det gäller att inga effekter av arbetslöshetserfarenhet finns för kraven att behöva pendla eller flytta så kan just erfarenheten av arbetslöshet ha visat att dessa regler i praktiken tillämpas mindre strängt än övriga. Den studie som Lundin (2000) gjort av hur arbetslöshetsförsäkringens regelverk tillämpas vid arbetsförmedlingarna indikerar att så är fallet.

Familjemedlems arbetslöshetserfarenhet ger bara utslag på det allmänna kravet att acceptera erbjudet arbete eller åtgärd men inte alls för övriga krav, och när det gäller vänners, grannars eller arbetskamrats arbetslöshetserfarenhet påverkas inte inställningen till de olika kraven nästan alls. Även om närhet föreligger och möjlighet till interaktion finns behöver inte identifikation med den/de "drabbade" vara för handen och inte heller att man tolkar situationen likartat. Det tidsspänn som erfarenheterna ska gälla är tio år, vilket kan medföra en alltför stor variation i tolkningarna av problemsituationen. Arbetslöshetserfarenheterna varierar såväl när det gäller orsak, när i tiden arbetslösheten inträffade, som hur länge den

varade och om den eventuellt återkom vid flera tillfällen. Erfarenheten kan ligga långt tillbaka i tiden och upplevas som överspelad, den kan upplevas som en ren tillfällighet eller något mer oundvikligt som drabbade många under nittioalet.

Hypotesen att individer som befarar att bli arbetslösa inom de närmaste två åren skulle anse att kraven är för stränga får inte heller något empiriskt stöd. Det är endast beträffande kravet att kunna ställa upp på en bortavaro från hemmet på upp till tolv timmar som denna kategori har en relativt förhöjd benägenhet till det.

De strukturellt bestämda riskerna skall här behandlas i ordningen: ålder, kön och social klass, dvs i stigande grad när det gäller hur väl de diskriminerar ställningstagandena rörande de olika kraven. Beträffande ålder antogs det att de yngre generellt skulle stödja kravet på flexibilitet i större utsträckning än de äldre. Mot det ställdes hypotesen att det skulle förhålla sig tvärtom eftersom de unga har en stor erfarenhet av arbetslöshet och olika typer av arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Antagande om större flexibilitet får stöd i två fall: inställningen till funktionell flexibilitet och inställningen till ekonomisk flexibilitet. Att arbetslösa både bör vara beredda att byta yrke eller bransch samt att de bör vara beredda att gå ner i lön är något mer utbrett i den yngsta åldersgruppen. Hypotesen att om man tillhör en ålderskategori som ännu inte etablerat sig på arbetsmarknaden, så är man mer benägen att stödja kraven på flexibilitet, får således stöd i dessa två avseenden. Däremot är det en motsatt effekt för de två yngsta ålderskategorierna när det gäller tidsmässig flexibilitet. Där anser man i högre utsträckning än andra att det kravet är för strängt.

Hypotesen att kvinnor är mer benägna än män att anse att kraven på tidsmässig

och rumslig tillgänglighet är för stränga får empiriskt stöd. Detta hänger sannolikt samman med att kvinnor generellt är mindre tillgängliga för marknadsarbete på grund av andra tillgänglighetskrav, t ex i familjesammanhang. Kraven på flexibilitet och tillgänglighet i tid och rum kan få påtagliga konsekvenser för en vidare krets anhöriga och för personer som är beroende av den arbetslösa. Identifikation med en sådan situation föreligger troligen i högre grad för kvinnor, och ett empiriskt stöd för ansvarsrationalitetshypotesen föreligger således.

Social klassstillhörighet visar sig ha stor betydelse när det gäller att anse att de specifika krav som i princip kan ställas på dem som uppbär arbetslöshetsersättning är för stränga. Jämfört med högre tjänstemän har arbetarkategorierna nästan genomgående haft betydligt större benägenhet för ett sådant ställningstagande. Speciellt tydlig är effekten när det gäller kraven på rumslig flexibilitet, dvs att behöva flytta från sin bostadsort. Arbetares och tjänstemäns på lägre och mellannivå lokala bundenhet tycks vara mer påtaglig än de högre tjänstemännens.

Generellt stöds hypotesen att om man har en social klassposition som innebär hög risk för arbetslöshet är man relativt mer benägen att anse att kravet som varje regel uttrycker är för starkt. Ett undantag här är dock indikatorn på funktionell flexibilitet. Här avvek endast kvalificerade arbetare från inställningen hos högre tjänstemän.

Ett genomgående resultat är att företagare i de flesta fall liknar högre tjänstemän i sina ställningstaganden rörande kraven beträffande arbetslöshetskassareglerna. Vi kan således finna stöd för att en identifikation med arbetslösa och att solidarisera sig med deras situation finns bland individer i lägre klasspositioner jämfört med i högre. Detta tar sig uttryck i den relativt förhöjda benägen-

heten att anse att de krav man kan ställa på tillgänglighet och flexibilitet på personer i deras situation är för högt ställda. Det gäller kraven på att ta ett erbjudet arbete eller förslagen AMS-åtgärd, på tids- och rums-mässig tillgänglighet samt på att sänka lönen under ersättningsnivån från arbetslöshetsförsäkringen. Ett kollektivt motstånd mot krav som ställs från det ekonomisk-tekniska systemet som Lysgaard teoretiskt formulerade kan möjligen generaliseras till att även gälla social klass och motstånd mot krav ”uppifrån” på dem ”där nere”.

Referenser

- Beck U (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity* (1986), eng övers, Sage Publications, London.
- Björnberg U (1992) ”Tvåförsörjarfamiljen i teori och verklighet” i Acker J m fl *Kvinnors och mäns liv och arbete*. SNS Förlag, Stockholm.
- Esping-Andersen G (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press, Oxford.
- Forsberg G (1992) ”Kvinnor och män i arbetslivet” i Acker J m fl *Kvinnors och mäns liv och arbete*. SNS Förlag, Stockholm.
- Furåker B (kommande) ”Unemployment and Welfare State Policies in Sweden” i Goul Andersen J, Clasen J, Halvorsen K & van Oorschot W (red) Titel ej fastställd, under utgivning av Policy Press.
- Gilligan C (1982) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Gonäs L & Lehto A (1999) ”Segregationen på arbetsmarknaden” i Gonäs L, Plantega J & Rubery J (red) *Den könsuppdelade arbetsmarknaden – ett europeiskt perspektiv*. Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Håkansson K (2001) *Språngbräda eller segmentering? En longitudinell studie av tidsbegränsat anställda*. Forskningsrapport 2001:1, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, Uppsala.
- Hörnqvist M (1997) ”Familjeliv och arbetsmarknad för män och kvinnor” i SOU 1997:138 Ahrne G & Persson I (red) *Familj, makt och jämställdhet*. Allmänna förlaget, Stockholm.
- Ingelhart R (1977) *Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton University Press, Princeton.
- Korpi W (1995) *Arbetslöshet och arbetslöshetsförsäkring i Sverige. En studie bland arbetslöshetskassornas medlemmar*. EFA, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- Layard R, Nickell S & Jackman R (1994) *Unemployment. Macroeconomic Performance and the Labour Market*. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Liao T F (1994) *Interpreting Probability Models. Logit, Probit and Other Generalized Linear Models*. Quantitative Applications in the Social Sciences, Sage University Paper, nr 101, Thousand Oaks, CA.
- Liedman S-E (1999) *Att se sig själv i andra. Om solidaritet*. Bonnier Essä, Stockholm.
- Lundin M (2000) ”Tillämpningen av arbetslöshetsförsäkringens regelverk vid arbetsförmedlingarna” IFAU, stencil, Uppsala.
- Lysgaard S (1976) *Arbejderkollektivet* (4:e uppl). Universitetsforlaget, Oslo.
- Magnusson L (2000) *Den tredje industriella revolutionen*. Prisma Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Møller I H (1996) ”Marginaliseringen på arbetsmarknaden” *Socialvetenskaplig Tidskrift*, vol 3, 1–2, s 24–44.
- Persson I (1997) ”Atypiska jobb och atypisk arbetslöshet – typiska för kvinnor?” i SOU 1997:137
- Persson I & Wadensjö E (red) *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*. Allmänna förlaget, Stockholm.
- SCB (1984) ”Socioekonomisk indelning (SEI)” Meddelande i samordningsfrågor 1982:4, Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- Soidre T (1999) ”Arbetslöshet och generation – unga kvinnor och män och deras föräldrar” *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 5, nr 2, s 127–44.
- Soidre T (2000) ”Vill vi jobba till 65? En sociologisk undersökning av äldre kvinnors och mäns inställning till att förvärvsarbeta” Forskningsansökan till Socialvetenskapliga Forskningsrådet.
- Szulkin R & Thålin M (1994) ”Arbetets utveckling” i Fritzell J & Lundberg O (red) *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Brombergs, Stockholm.

- Sørensen B (1982) "Ansvarsrasjonalitet: Om mål-
middel-tenkning blant kvinner" i Holter H (red)
Kvinner i fellesskap. Universitetsforlaget, Oslo.
- Wadensjö E & Sjögren G (1999) *Arbetslinjen för
äldre i praktiken. En studie för riksdagens re-
visorer*. Institutet för social forskning, Stockholm.
- Ve H (1999) *Rationalitet og identitet og andre
tekster*. Pax Forlag A/S, Oslo.